

„Az a kis sáv, az érdekel, ez a köz az ismert és az ismeretlen határán.” – mondta a költő a Budai Katalinnak adott, 1993-as interjújában. És ez a vallomás az azóta eltelt húsz év verstermésére is áll, különösen az utóbbi évtizedben

30 Török Sándor Mátyás „A SZAVAK ALATTI VALÓ” KERESÉSE

Bertók László: *Ott mi van?*

keletkezett, a költő nyomán „öregség-verseknek” nevezhető opuszokra, melyeknek legújabb gyűjteménye a 2014-ben megjelent *Ott mi van?*.

A cím a Csorba Győzőhöz írt *Mi van a halál után?* című versből szár-

mazik, ennek megfelelően a kötet központi témájának az elmúlás kérdése tekinthető. Külön figyelmet érdemel a költő ama gesztusa, hogy a vers utolsó három szavát választja meg a kötet címéül. A „Mi van a halál után?” kérdés helyett, mely meglehetősen határozottsággal jelöli meg tárgyát, az „ott mi van?” szerepel a borítón, mely bármennyire is határozott rámutatást sugall, valójában nem nevezi meg azt, amire kérdez. Ennél is bizonytalanabbnak tűnik a vers zárójeles közbeékelésekkel megszakított utolsó mondata: „S ahol te vagy / (ha vagy), ott (lent?, fönt?), ott mi van?”. Így alakul át, egészul ki a „Mi van a halál után?” kérdése azzal a kérdéssel, hogyan lehet beszélni arról, amiről semmi tudomásunk sem lehet, amit félünk vagy nem is akarunk kimondani, de mivel egész életünkre döntő hatással van, mégis beszélnünk kell róla.

És ez a „kell” sürgetőbb parancs egy költő számára, mint bárki másnak, különösen, ha az illetőt Bertók Lászlónak hívják. Az „emberré az tesz, ha megszólalok” parancsa ez, mely, ahogy az egész életmű során, az új kötetben is összefonódik egy másik, ugyanilyen fontos belső parancssal, amelyet köznapi értelemben hitelességnek, tulajdonképpen értelemben talán a tárgy iránti hűségnek, alázatnak lehetne nevezni. Az *Ott mi van?* versei az ismeretlenre, a kimondhatatlanra, „a szavak alatti való” kimondására keresnek szavakat: „Csak a csontok csendje hunyó, / az óceán tekintete, / az eget tükröző mese, / a hang nélkül folytatható.” (*Nem a beszéd már, nem a szó*). Noha a kimondhatatlan kimondására törekedni eleve kudarca ítélt vállalkozásnak tűnhet, a „kell” parancsa mégis tette, egy új nyelv megalkotására ösztökéli a költőt.

E versnyelv, mely már évtizedekkel ezelőtt kifejlődött Bertók költészetében, jelen kötetben háromféle formában is megjelenik. Az első ciklust a *Hangyák vonulnakból* ismert *hosszúkák*, azaz kb. harminc-negyven soros szabadversek, a másodikat azok a három négy soros versszakból álló művek alkotják, melyeket a költő *pillanatkáknak* nevezett a *Pénteken vasárnap* fülszövegében. Az utolsó, harmadik ciklusban epigrammaszerű, kétsoros versek vannak, melyek tömörsége a *Háromkák* „magyar haikuit” is felidézi.

A *Menekül, magyarázkodik* ciklus hosszúkái belső monológok, nyelvük első olvasásra közel áll a mindennapi nyelvhez, ám erősen retorizáltak. Néhány hosszabb körmondatból felépülő szerkezetüket egy-egy a tárgyhoz kapcsolódó, zárójelbe tett megjegyzés, kérdés, leggyakrabban a zárójel megelőző szó szinonimái szakítják meg. „De mostanra a szavak is elbizonytalanodtak [...] – írja a költő a *Körberajzolni a kanál vizet?* c. szövegében – S mintha csak a szinonimáikkal, az ellentéteikkel, a zárójellekkel, a mögójük tett kérdőjelekkel lehetne kifejezni az eredeti (az igazi) jelentésüket. Vagy úgy sem.” A zárójelbe tett szavak azonban mégsem az egyértelmű kifejezést szolgálják, hanem annak lehetőségfeltételeit teszik kérdésessé. A többszörösen összetett mondatok közbeékelésekkel való megszakítása nehézkessé teszi az olvasást, elbizonytalanítja a befogadót, ekképpen közvetítve az elmúlással szembenező lírai én lelkiállapotát.

Egészen máshogy közvetítik ezt a bizonytalanságot az *Egyre közelebb* ciklus pillanatkái. Ezekben a rímes, szimultán verselésű, kötött szótagszámú forma sajátos nyelvi szerkesztésmóddal párosul, amelyet Vasy Géza kifejezésével élve a *hiátusos* szóval lehetne jellemezni. Közeli rokonai e művek a bertóki szonettnek, amelyet a már idézett interjúban találóan jellemzett maga a költő: „Kihagyások, szó- és mondat-elharapások, a meglepő grammatika, a betongerendaként egymásra zuhanó sorok, amelyekről aztán kiderül, hogy mégis kapcsolódnak, ízesülnek egymáshoz.” A pillanatkák, ahogy nevük is utal rá, képesek benyomások, hangulatok rögzítésére, mint az *Az alatt szálló nap, ahogy* kezdetű vers mutatja: „Az alatt szálló nap, ahogy / lyukon, korláton át besüt, / összeköt kívülről és belülről, / s a nyurga árnyék is ragyog.” Vannak közöttük ironikus darabok is: „Kriszkrakszok, pacnik, áthúzások, / a galambdúcban varjú károg, / föl-alá sétál, elröpülne, / de nem nyílik ki, csak a csőre.” (*Mintha a csőrük égiségig érne*). A hiányos mondatok egymásra pergetése azonban a legtöbb versben, különösen a kérdő modalitásúakban a csillapíthatatlan megoldáskeresést és az ebben való hit megrendülését fejezik ki: „Vajon a józan ész? Az így úgy a vég? / A mindent befedő semmi? A por? / Az, ahogy megpróbálsz repülni még, / s elszáll a perc belőled, amikor?” (*Vajon csak az öregség, az idő?*).

Bertók költészetében új fejleményt jelentenek a *Firkák a szalmaszálla* ciklusban szereplő kétsorosok. Korábbi kötetei közül egyedül a *Kettészakadt villamosban* találhatóak egyenként két sorból álló, önálló címmel ellátott, ciklust alkotó versek. Ez utóbbiak, a „magyar epigrammák” azonban rímtelemek, disztichonban íródtak, csattanót tartalmaznak – tehát a hagyományos epigramma műfaji keretein belül maradnak. A *Firkák a szalmaszálla* kétsorosai – bár a csattanó nem hiányzik belőlük – változó szótagszámúak, rímeselek

és ütemhangsúlyos verselésűek. Tartalmukat tekintve öregség-versek, hangulatuk pedig inkább a „magyar haikkal” rokon. Ugyancsak a *Háromkák* mutat hasonlóságot az egész ciklus szerkezetében: itt is kilenc-kilenc darab két-soros alkot egy-egy nagyobb egységet.

32 Ebbe a három öntőformába, ezen a három nyelven foglalható szavakba Bertók számára a kimondhatatlan. A kimondhatatlan, amiről beszélni akarunk, de nem tudunk, mert az maga a rejtély; vagy amiről senkinek sem akarunk szólni, de mégis muszáj; a kimondhatatlan, ami egyszerre az, amiről nem tudunk beszélni, és az, amiről nehéz beszélni. A hétköznapi nyelven el nem mondhatót a költő versbe foglalja. Bertók háromféle verset is megalkotott, hogy ez sikerüljön. Az öregedés, a „hosszú elmúlás” minden, fájdalmát, kérdését megköltötte. „Apránként halunk meg, aki szeretett bennünket és elmegy, az mind elvisz belőlünk egy darabot.” – mondja egy korábbi írásában, a *Fodor András halálára* írt nekrológban. A hosszú elmúlás egyenes következménye az elmagányosodás, a rádöbbenés, „hogyan egyre inkább / magával beszél meg mindent [...] mert mindenki, / aki arra a hullámhosszra volt / beállítódva, meghalt” (*Helybenhagyja az ítéletet*). A költő ebben a magányban egyre gyakrabban fordul elhunyt barátaihoz, mestereihez, a *Ceruzával ír* című versben Fodor Andráséhoz, a már idézett *Mi van a halál után?*-ban Csorba Győzőhöz. Jogosan merül fel benne a kérdés, mi vezet ehhez a magányossághoz, miért nem érti, miért nem tudja magát megértetni az élő kortársakkal, akik még körülveszik. „Az egyetemes »szerkezet« / romlott el, s nem képes tisztán (világosan, / szabatosan) kifejezni, kidobogni a pillanatot? / Benne zavarodott meg a vízszintező, / robbant fel a közvetítő vonal, gabalyodott bele / a világ a gondolkodás előtti »önmagába«?” (*Dühöng, szétrobban, a „plafonon van”*). Egyre gyakrabban kénytelen szembenézni önmaga elmúlásának kézzelfogható tényeivel, testi-lelki tüneteivel: az emlékezet kihagyásaival, az érzékszervek tompulásával, és egyben kedélyállapotának borúsra, cinikusra fordulásával. Mindezt olykor egyszerű megállapításként, máskor csipetnyi iróniával juttatja kifejezésre: „A szemed, az orrod, a nyelved, a füled... / S ahogy ez is, az is megpróbál nélküled.” (*Nélküled*); „Ágyasává ölelt a fájdalom. / Kielégíteném, de nem tudom.” (*Telhetetlen*).

És mindezek közepette (vagy éppen ezek folyamányaként) mintha fellevenednének a költőben azok az ifjúkori események, melyek nem csupán költői indulását, érvényesülését hátráltatták, de egész személyiségére, az emberekhez, a világhoz való viszonyára is hatással voltak. Nem egy versében kísért annak az emléke, hogy 1955-ben az ÁVH ellenséges tartalmúnak vélt zsengei miatt letartóztatta, és az államrend elleni izgatás büntettségével nyolc hónap börtönre ítélte. Egy példa a sok közül az *Ahogy a saját hülyesége* című vers: „Ahogy a rács megakad benne, / s önbecsülése, mint a pernye, / mintha

tényleg megtette volna, / készen áll kötélre, bitóra." A *Farkasszemeznek* című kétsoros a maga tömörségével, egyszerűségével a jelenben is kísértő múlt nyugtalanságát érzékelteti: „Játszik benned egy extrovertált gyermek, / s a téboly, hogy halálíg megfigyelnek.”. Nem véletlen, hogy a *Menekül, magyarulkodik* című versben az önmagára reflektáló ént milyen hasonlattal illeti: „s ha miközben engedelmesen (rutinosan?, ösztönösen?) »munkálkodik«, s az egyik fele (úgy tűnik), figyel csak, megfigyeli a másikat, sőt, mint egy »tmb« (titkos megbízott), árulkodó (besúgóí) jelentéseket »írogat« (a tartótisztjének?, kinek?)”. Az öregség létállapotára vonatkozó reflexiót az egész kötetben újra és újra áthatja, meghatározza a fiatalon átélt kiszolgáltatottság: „Ifjan, a börtönben összeestél egy zsák alatt. / Vénen, a bőrödben a rab is, a zsák is te vagy.” (*Zsák alatt*).

Az elmúlásnak való kitettség elviselésében talán egyfajta tartás, a fájdalmak emelt fővel való tűrése jelenthet segítséget, a betegségnek, az enyészetnek az utolsó leheletig való ellenállás; persze egy csipetnyi ironiával fűszerezve: „Rajtad áll vagy bukik, hogy kitessek, / az öregség több, mint a betegség.” (*Rajtad áll*); „Fáj, leszakad a vállad, a nyakad? / Emeld magasra a homlokodat!” (*Tanács*). De emellett egy sajátos életfilozófia is megfogalmazódik Bertók költeményeiben, mely a helyzet elfogadására int. A „lüktetés” szó, mely már a korábbi kötetekben is megjelent, több versben felbukkan, és egy, az állati létformához közel álló életet jelent. A pusztá ráhagyatkozást a dolgok folyására, a történésekre. Ez nemcsak felejteni segíti az emberi gondokat, hanem közelebb hoz a valódi élethez. „Az állati lét – ahogy Bertók fogalmaz a fentebb idézett 1993-as interjújában –, a fű, a fa sokkal közelebb állnak az igazi valóságához [...] A természetközeli létezők, amiket többnyire lenézünk, amiket megeszünk, jobban értik az igazi jeleket, csak mi nem tudunk velük kommunikálni.” Ez a filozófia, az éltető lüktetésre való ráhagyatkozás gondolata bomlik ki a kötet talán legszébb versében, a *Spontán, feladat nélkül* címűben, melyet érdemes teljes terjedelmében idézni:

*Spontán, feladat nélkül,
ahogy a világ készül,
lüktetni, ami éppen
megvalósul a részben.*

*Nem is gondolni rá, hogy
mi okból, mért csinálod,
csak elmerülni benne,
mintha a tested lenne.*

*Élni a folyamatban,
éhes lovak a zabban,
s ha már se szó, se vágyak,
meghalni, mint az állat.*

34

A lüktetés szó, noha eredendően passzív jelentésű, a versben cselekvő igeként szerepel: „lüktetni [azt], ami éppen / megvalósul a részben”. Bertóknál a lüktetésre való ráhagyatkozás nem passzivitást jelent, hanem valamilyen cselekvésre való ráhagyatkozást. Ez a cselekvés meglátásom szerint az írásra utalhat, arra a tevékenységre, melyben a költő „megvalósíthatja a részben” azt az egészet, mely egyáltalán életben tartja. Egy másik, Örkény Istvánnak ajánlott versben ugyanez a lüktetés a dobozkészítés monotonitálásában valósul meg:

*Az ujjak, a kéz, az agy, és a testen kívüli,
a kényszerítő (megengedő?) »mindenség«
együttes mozgása, a benne való alámerülés,
a környezethez, a körülményekhez s a
lehetőségekhez igazodó (az érzett, az átélt,
a fölfogható) időtlen lüktetés ragadja magával,
a gondolkodást (a fantáziát?, az ítéletet?,
az életet?) a testre bízó bizonytalanság
(alázat?, törvény?) bódítja el,
irányítja, öleli (löki?) bele a pillanatba.*

(Hogy dobozokat készítsen)

Ez az a lüktetés, amelyet az írás során átélhet a költő, s ami ezért újból és újból a költészethez löki vissza: „Mert a konklúzió mindig ugyanaz lesz, / mint az anyaölbe, menekülsz a vershez.” (*Konklúzió*). E nyugodt állapot eléréséhez segíthet hozzá az elmúlást megéneklő költészet, és ennek tudatában fogalmazhatja meg Bertók a kötet utolsó előtti versében a kérdést: „Most akkor az utolsó szalmaszál tart? / Vagy firkáid tartják a szalmaszálat?” (*Szalmaszál*). És így juthat el a kötet végül a föltámadás (pozitív?) végkifejletéhez: „Tükör fölöttem, föld alattam. *Föltámadtam, jaj, föltámadtam.*” (*Föld*).

Bertók László új kötete – meglátásom szerint – az életmű kiemelkedő darabja. Az öregség minden nehézségét, kérdését, egész ingatag léthelyzetét a „céltudatos bizonytalanság” erejével vizsgálja meg, mélyíti el, és teszi a költészet tárgyává. Formai változatosságával elejét veszi az egyhangúság vádjának, melyet a korábbi kötetekről írva némelyik kritikus szóvá tett. Az új versforma megjelenése bizakodásra ad okot, hogy a 243 szonett és az ugyanennyi haiku után a költő műhelyében készülhet még egy új kötet három az ötödiken darab kétsoros verssel. (*Magvető, Bp. 2014*)